

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МОВА І СУЧАСНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

(ДО 180-річчя З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О. О. ПОТЕБНІ)

*Матеріали науково-практичної конференції,
м. Київ, МАУП, 22 травня 2015 р.*

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2015

Редакційна колегія:

І. П. Бідзюра (голова), д-р політ. наук, проф.;
Ю. О. Мєлков, д-р філос. наук;
Т. В. Нич, канд. філос. наук, доц.;
Н. Д. Пальм, канд. філос. наук, доц.

Відповідальний за випуск: *Мєлков Ю. О.*

Матеріали науково-практичної конференції “Мова і сучасний культурний простір (До 180-річчя з дня народження О. О. Потебні)” – 22 трав. 2015 р. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2015. — 68 с.

У пропонованому збірнику подано статті науково-практичної конференції, присвяченої 180-річчю з дня народження О. О. Потебні, у яких розглянуто життєвий і творчий шлях відомого вченого.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2015

© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2015

ЗМІСТ

Дмитрулін Н. Ю.

“...Я вижду помочи, на которых вела меня судьба...”

(о жизни и творческом пути А. А. Потебни) 4

Мелков Ю. А.

Многомерность языкового пространства и пролиферация культурных идентичностей: от национализма к интернационализму..... 7

Нич Т. В.

Мова як об’єктивація та перспектива свідомості у філософській концепції

О. О. Потебні 15

Бисенбаев Ф. К.

Проблемы сознания в контексте философии языка А. А. Потебни..... 18

Проскулікова Л. Н.

Міфологічні студії О. Потебні в контексті західноєвропейської філософії міфу 25

Олійник В. В.

Мовознавча спадщина О. О. Потебні: сучасне осмислення 28

Шпильківська І. О.

Проблема двомовності: від Потебні до сьогодення 32

Єрескова Т. В.

Мова як маркер національної ідентичності у сучасному соціумі 35

Чиркова О. А.

Мова як чинник утворення нації..... 39

Попов В. Ж.

Спілкування мешканців українських міст з представниками іноземних армій

у 1918–1920 рр...... 43

Пальм Н. Д.

Духовність українського суспільства: історія, проблеми та перспективи..... 48

Пустовит А. В.

Звуковой пейзаж в стихотворении Артюра Рембо “Офелия” 52

Бондаренко Н. О.

Роль сім’ї у формуванні соціальної ідентичності та мовної культурної

пам’яті особистості. 56

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА МОВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ ОСОБИСТОСТІ

Як відомо, сім'я — це мала соціальна група, що складається з поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їхніх дітей (власних або усиновлених), інших осіб, пов'язаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів. Це й основний інститут формування, соціалізації особистості дитини. Сім'я — це ще й первинний колектив, який забезпечує соціалізацію дитини, її самореалізацію, захищає від проблем, що існують у суспільстві. Родина є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, що відтворює соціальну ідентичність особистості в суспільстві, її моральні та духовні особливості.

Беззаперечним є твердження, що кожна людина в колі сім'ї робить свої перші кроки, зростає, самостановлюється і здобуває свої перші життєві й найбільш важливі уроки. Дослідження сім'ї та сімейних відносин доволі плюралістичні. Питаннями сім'ї та шлюбу у тій чи іншій мірі цікавило філософів в усі історичні епохи. У часи античності шлюбно-родинні взаємини розглядалися передусім у контексті аналізу соціуму. У різні епохи до них зверталися Платон, Аристотель, Августин, Фома Аквінський. М. Вебер, Е. Дюркгейм, Ф. Енгельс, Д. Коатс, І. Кон, О. Конт, К. Маркс, Є. Менегетті, Н. Макіавеллі, П. Флоренський. В епоху Середньовіччя провідним напрямом філософського аналізу сутності сім'ї стає релігійне трактування. Звернення до проблематики сім'ї у Новий час представлено такими мислителями, як Ф. Бекон, Т. Гоббс, М. Монтень. Тема сім'ї також знайшла своє відображення у працях французьких просвітителів XVIII ст. (Ж.-Ж. Руссо) і представників німецької класичної філософії (Г. Гегель, І. Кант, Л. Фейєрбах). Сім'я опиняється в центрі наукової та філософської думки з другої половини XIX ст. У цей час посилюється раціоналізація поглядів на сім'ю, з'являються концепції, що відкидають божественність і незмінність форм сім'ї. Особливе місце в історії вивчення родини належить російським ученим другої половини XIX — першої половини XX ст.: М. Бердяєву, Н. Лоському, В. Розанову, В. Соловйову. Наприкінці XIX — початку XX ст. відбувається становлення основних шкіл і напрямів, які займалися дослідженнями сім'ї. Серед вітчизняних авторів комплекс проблем шлюбно-родинних взаємин розглядали в контексті соціально-філософського дискурсу: Н. Андреева,

В. Андрущенко, Є. Білоножко, М. Бойченко, А. Галович, О. Гомілко, М. Вернікова, В. Ткачова, Н. Туліна, О. Чорний, Т. Руденко та ін.

Однак, якщо соціологи і демографи досліджують сім'ю як інститут, який реалізує завдання відтворення людини, то філософський аналіз має на меті створення цілісної, об'ємної, глибокосвітоглядної системи уявлень про сім'ю, сімейні відносини, їх історичний розвиток, вектори змін структури, причини та наслідки таких змін для суспільства.

Проте аналіз стану сучасної сім'ї вказує на численні проблеми в її становленні. Причини проблеми неблагополуччя сім'ї нерідко виникають або у зв'язку з вадами у внутрішньо сімейному спілкуванні, або індивідуальних особливостях членів сім'ї, тобто мають психологічну природу.

Нагальні проблеми сімейного виховання зумовлені тими чинниками, які не дають можливості молодому поколінню набути досвіду і етиці взаємин у сім'ї, стати соціально активною особистістю. Серед цих чинників — тривала “демографічна яма”, втрата соціальної сутності шлюбу, викривлення духовних цінностей під впливом ЗМІ, піднесення “законів” кримінальної структури (бажання відповідати новим “героям”), зниження освіченості населення у галузі етики і психології сімейного життя, алкоголізація сімей і підростаючого покоління.

На сьогодні в Україні існує проблема в тому, що шлюбно-сімейні уявлення молоді відрізняються недостатньою наповненістю, невисокою оцінкою себе як майбутнього подружжя. Особливо неповними є уявлення молоді про функції сім'ї та організації сімейного життя. Різниця виявляється у розумінні хлопцями та дівчатами понять “мужність” та “жіночність”, розумінні змісту сімейних ролей, уявлень про вагомість чоловіка та жінки у стосунках. Різниця між юнаками та дівчатами також проявляється у їхньому оцінюванні своїх можливостей у сімейному житті. Загалом, самооцінка молоді у цій сфері є невисокою.

Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність її життєдіяльності, тому сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості не лише у соціальному середовищі, а й у мовному. Як відомо, мова — це не лише засіб спілкування, а й головний чинник консолідації нації, оскільки забезпечує єдність, вільний і культурний розвиток національної спільноти, стоїть на сторожі збереження національної ідентичності, здорового духовного і ментального розвитку, а отже, виступає могутнім засобом зміцнення національної свідомості. У державотворчому процесі мова, поряд із внутрішніми консолідуючими чинниками, виконує й зовнішню функцію, яка полягає у виокремленні держави з-поміж інших країн, в утвердженні нації і держави серед багатомовної спільноти.

Мовна культурна пам'ять будь-якої людини збагачується і вдосконалюється впродовж всього життя. А найважливішим періодом її розвитку є період дитинства, коли відбувається інтенсивне освоєння засобів мови, форм і функцій мови, письма і читання, культури мовлення. Мовленню

потрібно вчити перш за все шляхом прикладу. Чує дитина правильне мовлення, чітко і ясно сприймає його, мало-помалу добрі навички набувають могутню силу звички. З вадами мовлення важко боротися як педагогам, так і самій дитині. Тому важливо, що і в якому стані сприйме слух дитини у найбільш сприятливі роки його життя. У цей час закладається фундамент, на якому пізніше будується все його мовлення. Вся увага та старання батьків повинні бути направлені на те, щоб діти чули мову правильну, чітку і логічно послідовну, без помилок та вад. У розмові з дітьми батьки повинні враховувати рівень їх мови, але разом з тим їхня власна мова повинна бути більш досконалою: різноманітною за побудовою речення, багатого за словником, виразною за інтонацією. Спонукаючи дитину до запитань, розвивається її пізнавальна активність, забезпечується повноцінний розвиток дитини.

Систематизувати хороші навички в мовній культурі дітей — одна з основних функцій батьківства. Потрібна цілеспрямована послідовна робота з розвитку усного мовлення дитини з використанням народної творчості, звичаїв, традицій, визначених природних та історичних особливостей свого краю, в результаті чого формується духовне надбання національної свідомості особистості. Якщо б батьки в певній мірі розуміли, яке величезне значення для духовного та всебічного розвитку дітей має обдумане, відповідно їх інтересам словесне спілкування з ними, вони знаходили б більше часу для занять зі своїми дітьми. Від простої зрозумілої пісні або казки, образно і захоплююче розказаної на дивані, який вміщує і матір, і дітей, виразно прочитаного вірша чи оповідання за столом, біля якого зібралася вся сім'я, душа дитини розцвіла б і набула хорошого враження добра і краси, яке залишає в ній незабутні сліди. Яке б було щастя для окремої дитини і для культури народу, якби батьки зрозуміли, що мова є головним предметом у справі виховання, зрозуміли б значення особливої ролі та відповідальності у справі розвитку мовлення підростаючого покоління.

Сім'я є тією ареною, де формується і розвивається розум дитини, його смаки та інтереси, а це все є фундаментом правильної, літературної усної та писемної мови. Саме у сім'ї складається те чи інше відношення до літератури. Домашні сімейні читання, розповіді у сімейному колі, живі бесіди дітей з батьками та близькими людьми дають направлення літературному розвитку дітей, а також розвитку їх мовлення.

У сім'ї, де високо цінується знання рідної мови у повсякденному житті, де приділяється увага вивченню рідної літератури, де можна чути художнє слово, розвивається мовлення чітке, образне, літературне, де підтримується навіть невеличка зацікавленість літературних знань, мовлення дитини не може не розвиватися правильно і всебічно, не можуть не сформуватися здорові навички і смаки. Опанування дітьми правильного мовлення створить надійне підґрунтя для їхньої успішної соціальної ідентифікації.

Функція первинної соціалізації дітей полягає, насамперед, у їх ознайомленні через спосіб життя сім'ї і поведінку батьків з культурою, традиціями

й цінностями суспільства, моделями поведінки, з соціальними ролями та особливостями різних соціальних позицій та прилученням до них.

На думку А. Асмолова, підготовка молоді до сімейного життя, поряд з формуванням морального світу особистості, припускає і “формування особливої системи уявлень про себе як про людину визначеної статі, що включають специфічні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, відношення до представників іншої статі і відповідно цих утворень форм поведінки” [1].

Стабільність сім’ї значною мірою зумовлена сімейними традиціями — родинними святами (народного та релігійного календаря, пам’ятними сімейними датами й днями народження членів сім’ї, традиціями вшанування членів роду), звичаєвими моделями поведінки та спілкування (незаперечною повагою й авторитетом старших членів сім’ї, турботою про менших і більш слабких, підтримкою родинних стосунків, захистом членів сім’ї та роду), колективним веденням спільного господарства й відповідального виконання соціальних ролей матері, батька, чоловіка, дружини, дітей, брата, сестри тощо.

Кожний етап розвитку суспільства позначається на “обличчі” сім’ї. Актуальність дослідження зумовлена також рядом негативних тенденцій — це:

- збільшення кількості сімей з низькими доходами;
- погіршення матеріального забезпечення дітей;
- посилення нервової напруженості людей, зростання кількості стресів та екстремальних ситуацій, які негативно позначаються на психологічному мікрокліматі сім’ї;
- формалізація стосунків дорослих членів родини з дитиною внаслідок зайнятості батьків;
- переважання малодітних сімей;
- збільшення числа дітей, народжених поза шлюбом;
- домінування у багатьох сучасних сім’ях матеріальних цінностей над духовними, що сприяє виникненню у підростаючого покоління тенденції до прагматизму, скнарості, зневажливого ставлення до толерантних взаємин;
- збільшення кількості асоціальних сімей.

Порівняно з іншими соціальними інститутами сім’я має певні особливості, що істотно впливають на становлення особистості дитини. Розглянемо їх.

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини реалізується через функції сім’ї. У результаті сім’я формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних верств. Таким чином, на думку А. Карлсона, сім’я — це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовується соціальна взаємодія загалом.

2. Включення дитини в сім’ю з дня її народження, формування саме в сім’ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи. Фактично сім’я є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, яка передає від покоління до покоління генетичний код, певні соціальні цінності, що на суб’єктивному рівні є ціннісними орієнтаціями членів сім’ї.

3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статті, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричиняють до інтеріоризації дітьми зразків поведінки, насамперед, батьків і тільки потім — людей поза сім'єю.

4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові та симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне “зараження”. При цьому забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою і оточенням.

Особливо значну роль відіграє сім'я у становленні дитини на первинному етапі її соціалізації.

Так, на першій стадії (до одного року) дитина розвивається за віссю “довіра – недовіра”. Ступінь розвитку почуттів довіри до інших людей і світу загалом залежить, насамперед, від якості материнської турботи, причому не так від кількості їжі чи ласки, які здатна надати мати, як від особливостей спілкування, здатності матері передати відчуття стабільності, тотожності переживань, того, що вона є людиною, якій можна довіряти.

На другій стадії (1–3 роки) дитина розвивається за віссю “автономія – сором і сумнів”. Насамперед, формується здатність до самоконтролю тілесних виявів, встановлюється певне співвідношення виявів впертості й добровільності дій. Особливості такого співвідношення залежать від готовності батьків поступово надавати дитині можливість самостійно контролювати свої дії, ненав'язливо обмежувати її в тих сферах життя, які є потенційно або реально небезпечними для дитини і оточуючих. Переживання сорому проявляється як лють, спрямована на себе, коли дитині забороняється бути самостійною, коли батьки постійно або роблять усе за дитину, або очікують, що вона робитиме самостійно те, що поки ще спроможна робити. У результаті у дитини може сформуватися невпевненість у собі, слабка воля.

Третя стадія (3–6 років) визначається розвитком дитини за віссю “ініціативність – провинність”. При цьому ініціатива додає до автономії здатність брати на себе зобов'язання, планування, розв'язувати нові завдання, набувати нових корисних навичок. Чи переважатиме у дитині ініціатива, значною мірою залежить від того, як батьки ставляться до її волевиявлення, визначають і задовольняють її право на допитливість, фантазію, творчість. Почуття провини у дитини викликають батьки, які не заохочують її до самостійності або надмірно карають.

Таким чином, сім'я — соціальний інститут, в якому проявляються особливості взаємодії батьків і дитини, які багато в чому забезпечують (чи не забезпечують) успіхи дитини на подальших етапах її соціальної ідентичності.

Розглянемо соціальну ідентичність особистості у сучасному суспільстві з точки зору гендерних особливостей. Як показують дослідження, сучасне українське суспільство переживає динамічні перетворення соціальних відносин, у ході яких змінюються зразки гендерної взаємодії, шлюбно-сімейних стосунків, ролі й статуси чоловіків і жінок у суспільстві та в сім'ї. Незва-

жаючи на зміну форм сімейного життя, появу нових типів сімей, ціннісний консерватизм відносно шлюбу та сім'ї виступає стабілізатором соціальних трансформацій. Це підтверджується результатами соціологічних досліджень, які виявили стійку тенденцію значущості сім'ї серед основних пріоритетів в українському суспільстві. Збереження й укріплення авторитету сім'ї, її цінностей багато в чому залежить від того, як молоді люди орієнтовані на створення сім'ї, які мають шлюбно-сімейні настанови. Тому важливим стає вивчення уявлень молоді про шлюб та сім'ю у сучасному соціальному контексті.

Слід зазначити, що ці уявлення підпорядковуються дії певних чинників культурного, соціального, психологічного характеру. Так, дослідник Л. Савінов вважає, що першочергове значення мають соціально-культурні норми та традиції суспільства, ціннісні орієнтації як батьківської сім'ї, так і самого індивіда, відносини батьків як подружжя, найближче оточення, засоби масової інформації, позасімейні соціальні інститути, біологічні, психологічні та соціально-демографічні характеристики самого індивіда [1].

Основою для розгляду зазначеної проблеми виступають дослідження вчених, які присвячені аналізу шлюбно-сімейних стосунків у суспільстві, що трансформується, сімейних цінностей (А. Антонов, С. Голод, А. Харчев, М. Мацковський, Л. Савінов, Л. Амджадін, О. Балакірева, О. Ноур, Л. Волинець, Ю. Якубова), проблем гендерних стосунків у сім'ї, культурних стереотипів соціалізації хлопчиків та дівчаток, готовності молоді до вступу в шлюб, дошлюбної поведінки (Н. Гончарова, Т. Гурко, О. Дорохіна, Н. Ромашевська, Т. Павлова, М. Садова, Л. Шнейдер, Т. Долбик-Воробей).

Проте зростаюча концептуальна різноманітність дає змогу багатоаспектно описувати й пояснювати такий соціальний феномен, як сім'я. Із загальної численності парадигм, що існують у сучасній соціології, найбільш часто застосовуються у соціологічних дослідженнях шлюбно-сімейних стосунків і привертають увагу вчених такі теорії, як соціального обміну, раціонального вибору, символічного інтеракціонізму та ін. Але наші інтереси концентруються на гендерному аспекті, гендерній специфіці уявлень про характер майбутнього подружнього життя, сімейні ролі та обов'язки, осмислення яких можливо здійснити в рамках структурно-конструктивістського підходу. Цей підхід, як вважає російський соціолог О. Здравомислова, дає можливість побачити як структурні, так і міжособистісні підстави створення нових і відтворення старих гендерних стосунків [2, 176].

Проведемо з точки зору структурно-конструктивістського підходу аналіз гендерної специфіки уявлень молоді про сім'ю та шлюб. Основним об'єктом цього аналізу ми вибрали студентську молодь. Цей вибір пояснюється наступними міркуваннями. Основне положення теорії соціальної конструкції реальності (і соціальної конструкції гендеру як її варіанта) полягає в тому, що індивід засвоює культурні зразки в процесі соціалізації протягом усього життя. Період первинної соціалізації пов'язаний в основному з несвідомими й пасивними механізмами засвоєння культури, а вторинна соціалізація

передбачає більшу включеність когнітивних механізмів і можливість творчого перетворення середовища. А важливим етапом вторинної соціалізації є саме “студентський” вік — 17–25 років, коли, за словами К. Маннхейма, формується світогляд особистості та її уявлення про сенс життя. Це період засвоєння досвіду покоління. Події, які пережиті та осмислені в цьому віці, стають базовими детермінантами ціннісної структури [3].

Структурно-конструктивістський підхід до аналізу гендерних стосунків розроблений Р. Коннеллом [4]. Проблему організації гендерних стосунків він розглядає як процес взаємодії агента й соціальних структур. Аналіз практик дає можливість дослідити, як через соціальні взаємодії здійснюється конструювання соціальних відносин. А аналіз структур надає можливості дослідити обмеження макрорівня, які є умовами здійснення практик. У рамках цього підходу гендерні стосунки розглядаються як процес. Способи структурування гендеру різноманітні й відбивають домінування різних соціальних інтересів. Цей підхід виходить з розуміння суб’єкта як агента й діючої особи, які обмежена структурами та змінює їх.

Структурно-конструктивістський підхід у гендерних дослідженнях передбачає сполучення двох концептів — соціального конструювання гендеру та гендерної композиції. Перший — розглядає динамічний вимір гендерних стосунків на мікрорівні, в процесі взаємодії. Другий — концентрується на структурних чинниках, що визначають рамки гендерних стосунків.

Соціальне конструювання гендеру розглядається як організована форма соціальних відносин між чоловіком та жінкою, що характеризує їх взаємодію в основних інститутах суспільства, а також визначається та конструюється ними. У суспільстві створюються зразки чоловічої та жіночої поведінки, певні вимоги, як у тих чи інших ситуаціях слід поводити себе особам протилежної статі, що стосуються як специфічних видів діяльності, так і виконуваних ними соціальних функцій. Як правило, від індивіда очікуються ті соціальні ролі й функції, які відповідають його визнанню як чоловіка або жінки.

Гендерна композиція — це соціальна реальність, що представлена як система структурних можливостей для старих і нових гендерних практик. Створюються правила гри гендерних взаємодій у конкретних інститутах, таких, наприклад, як сім’я. Гендерна композиція, яка вважається стійкою, санкціонованою, зазнає змін, які є результатом багатьох змін на рівні повсякденних взаємодій через заперечення старих зразків. Дослідник О. Здравомислова ілюструє цю думку на прикладі гендерного контракту “працююча мати” [5]. Вона припускає, що руйнування цього контракту може відбуватися як внаслідок структурних змін у цілому (реформи, політичні трансформації), так і внаслідок зміни практик. Відмова від материнства на користь кар’єри — ці альтернативні життєві стратегії поступово “узаконюються” у контрактах “матері-домогосподарки” та “кар’єрної жінки”. Базовим гендерним контрактом для чоловіка є “годувальник” — спонсор життя. Сьогодні, як показують дослідження, гендерні стосунки як стосунки ієрархії стають менш жорсткими, а влада суспільних приписів рефлексується і змінюється.

Розглянемо детальніше можливості застосування вибраного нами підходу для аналізу уявлень молоді про шлюбно-сімейні стосунки, який спирається на матеріали соціологічного дослідження “Родина та її проблеми очима студентства Харківщини”, проведеного Асоціацією молодих професіоналів “Клас” і соціологічною лабораторією “Академічні ініціативи” у вересні–листопаді 2009 р. (опитано 968 студентів вищих навчальних закладів Харківського регіону) [6], та соціологічного дослідження, яке було проведене лабораторією проблем вищої школи Харківського гуманітарного університету “Народна українська академія” у 2009 р. в рамках наукового проекту “Студент ХХІ ст.” [7].

Аналізуючи поширені серед молоді стереотипи щодо стосунків у родині, слід відзначити їх неоднозначність, що підтверджує трансформаційні процеси, які відбуваються у соціальному інституті сім’ї. За даними, для більшої частини молодих людей характерні егалітарні, демократичні принципи, згідно з якими немає чітко вираженого голови сім’ї, обов’язки передбачається розподіляти ситуативно, а рішення приймати колегіально або передоручати тому, хто компетентніше у розв’язанні певної проблеми. Проте тільки половина дівчат вважають пріоритетним рівноправність з чоловіками, чверть указують на можливість свого другорядного положення в сім’ї у порівнянні із соціальним статусом чоловіка. Також превалюють завищені очікування ролі чоловіка, які базуються на гендерно-стереотипному уявленні, що чоловік повинен повністю забезпечувати свою сім’ю. У нинішній соціально-економічній ситуації це призводить до додаткових психологічних навантажень на чоловіків і жінок, змушуючи перших робити все можливе, щоб відповідати очікуванням, а других — пристосовуватися до партнера, навіть якщо для цього необхідно поступитися кар’єрою.

Прагнення до егалітарних стосунків у сім’ї фіксується і у відповіді на блок запитань, пов’язаних із стосунками між чоловіком і жінкою у шлюбі. Переважна частина опитаних підтримала думку, що конфлікти у подружжя мають розв’язуватися шляхом компромісу (87 %), а також висловилися за рівний розподіл домашніх обов’язків, якщо дружина працює (77 %). Прихильниками гендерної рівності в сім’ї переважно виступають дівчата. 20 % юнаків відстоюють “традиційний” розподіл хатніх справ, 66 % — згодні розділити їх із дружинами.

Інший стереотип виявляється у тому, що більше половини опитаних погоджуються з тезою “Справжній чоловік має багато заробляти” (53 %), “Дружина в сім’ї має набагато більше обов’язків, ніж чоловік” (56 %), що свідчить про відносну стійкість традиційних уявлень про гендерний контракт для чоловіка як основного “заробітчанина” в родині, а жінки — як “домогосподарки”. Проте можна спостерігати неоднозначність уявлень респондентів щодо шлюбних стосунків. Результати дослідження свідчать про перевагу ідеалізованих (нереалістичних) вимог до шлюбних партнерів (чоловік має багато заробляти, в усьому підтримувати свою дружину та допомагати їй). Водночас студенти вважають за необхідне розподіляти обов’язки між чоло-

віком і жінкою у різних сферах життєдіяльності сім'ї відносно рівноправно, підтримувати егалітарні стосунки.

Результати, які були отримані дослідниками, показали, що молоді жінки відійшли від стереотипів щодо самоцінності подружнього життя (незважаючи на людські якості чоловіка). Патріархальні сімейні цінності виявляються більш значущими для юнаків, що пояснюється їх уявленням про певний “обов’язок” жінки підтримувати сім’ю, незважаючи на власну поведінку. Тобто вимоги жінки до чоловіка суперечать його переконанням щодо самоцінності чоловічої ролі. Також можна припустити, що для дівчат виховання дитини є більшою цінністю, ніж підтримання шлюбних стосунків.

Уявлення дівчат свідчать і про відтворення старих гендерних стосунків відносно гендерного контракту “працююча мати” (61 %), що відображає подвійну орієнтацію — на материнство й пов’язане з нею подружнє життя, з одного боку, й на активність у публічній сфері й, передусім, у сфері професійної праці, з іншого боку. Очевидно, це результат впливу виховної моделі дівчаток, яка мала місце у практиці сімейного виховання багато років.

Слід також вказати на різницю у підходах молодих жінок та чоловіків до сімейного життя: хлопці більш схильні до жорсткого визначення ролей, ніж дівчата, які прагнуть гнучкості у шлюбно-сімейних стосунках. Крім того, можна бачити значну різницю у шлюбних очікуваннях чоловіків та жінок.

Студентки виявляють готовність до реалізації економічного насильства, яке вони вважають припустимою формою подружньої комунікації. Певна кількість молодих жінок відмовляє чоловікові у приватному житті та зводить його особистість до ролі об’єкта впливу. Зазначені респондентки, як вважають дослідники, сприймають шлюбні стосунки скоріше як спосіб самоствердження, ніж як можливість будувати рівноправні взаємини [6]. Виявлене ставлення відображує споживчий підхід багатьох дівчат до подружнього життя. З їх точки зору, чоловік має багато заробляти, віддавати жінці всі гроші, в усьому догоджати. Якщо жінка невдоволена шлюбним партнером, то вона може ним маніпулювати. Проте загалом переважна більшість респондентів не сприймають маніпулятивне поводження жінки у шлюбі.

Дослідження також показало, що студенти негативно ставляться до домінування у шлюбних стосунках як жінки, так і чоловіка, заперечують правильність патріархальної моделі сім'ї. Так, 77 % дівчат і 47 % юнаків висловили незгоду з твердженням “Голова родини — чоловік, жінка має підкорятися йому в усьому”.

Якщо характеризувати цю ситуацію, то слід відзначити, що в уявленнях молоді поступово класичний базовий гендерний контракт витискається контрактом “рівного статусу”, згідно з яким на зміну ієрархії патріархату приходить вирівнювання прав і можливостей чоловіка та жінки як у публічній, так і в приватній сфері (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо).

Загалом проведений аналіз дає можливість зробити такі висновки. Зважаючи на те, що трансформація українського суспільства створює можливості для нових гендерних стосунків, молоді люди, спираючись на індивідуальний і груповий досвід, уявляють подружнє життя відповідно до нової траєкторії стосунків між чоловіком і жінкою. Нова композиція видозмінює усталені приписи й ролі.

При тому, що сім'я як порівняно стійка соціальна структура суспільства зберігає вагомість у свідомості молоді, продовжують знижуватися орієнтації на традиційну шлюбну поведінку.

Свідомість молодих людей залишається орієнтованою на завищені очікування на адресу чоловіків, хоча й демонструє готовність сприймати гендерно-рольовий розподіл ряду обов'язків у сім'ї на паритетних засадах.

Особливістю уявлень юнаків та дівчат про характер майбутнього подружнього життя, сімейні ролі та обов'язки є поєднання егалітарної ідеології, квазієгалітарної практики й традиційних стереотипів.

Отже, можна зазначити, що сучасне українське суспільство переживає динамічні перетворення соціальних відносин, у ході яких змінюються зразки гендерної взаємодії, шлюбно-сімейних стосунків, ролі й статуси чоловіків і жінок у суспільстві та в сім'ї. Незважаючи на зміну форм сімейного життя, появу нових типів сімей, ціннісний консерватизм відносно шлюбу та сім'ї виступає стабілізатором соціальних трансформацій. Це підтверджується результатами соціологічних досліджень, які виявили стійку тенденцію значущості сім'ї серед основних пріоритетів в українському суспільстві. Збереження й укріплення авторитету сім'ї, її цінностей багато в чому залежить від того, як молоді люди орієнтовані на створення сім'ї, які мають шлюбно-сімейні настанови. Тому важливим стає вивчення уявлень молоді про шлюб та сім'ю у сучасному соціальному контексті.

Література

1. *Угрин О. Г.* Адаптація методик дослідження батьківської сім'ї [Електронний ресурс] / О. Г. Угрин // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. Серія психологічна. — 2013. — Вип. 2. — С. 78–87. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvldu_2013_2_11.pdf
2. *Буковинський А. Й.* Сім'я як соціокультурний феномен в Україні: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / А. Й. Буковинський; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2012. — 19 с.
3. *Болкун Т. А.* Гендерна ідентифікація підлітків із неблагополучних сімей: результати аналізу малюнквого тесту [Електронний ресурс] / Т. А. Болкун // 36. наук. праць Хмельницького ін-ту соц. технологій Ун-ту "Україна". — 2009. — № 1. — С. 73–79. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2009_1_19.pdf
4. *Головська І. В.* Моральне виховання молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї : Автореф. дис. ... канд.

- пед. наук : 13.00.07 / І. В. Головська; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2012. — 20 с.
5. *Ісхакова Н. Г.* Соціальна робота з сім'ями: Метод. рек. до самоств. роботи для студ. спец. 6.130102 "Соціальна робота" / Н. Г. Ісхакова; Нац. авіац. ун-т. — К.: НАУ, 2012. — 50 с.
 6. *Корольчук М. С. та ін.* Психологія сімейних взаємин: Навч. посіб. / За ред. М. С. Корольчука. — К.: Ніка-Центр, 2010. — 296 с.
 7. *Левицький В. В.* Етнічна самоідентифікація української студентської молоді на початку ХХІ століття (на матеріалах міста Києва): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / В. В. Левицький; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2011. — 20 с.